

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 7, Sayı/ Issue 13 (Aralık/ December 2022), ss./ pp. 253-273
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1164537

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 19. 08. 2022
Kabul Tarihi/Accepted: 08. 12. 2022

KLASİK VE HELLENİSTİK DÖNEM'DE AMPHORA MÜHÜRLERİ VE SİKKELER ÜZERİNDE KULLANILAN ORTAK SEMBOL VE YAZITLAR

COMMON SYMBOLS AND INSCRIPTIONS USED ON AMPHORA STAMPS AND COINS IN THE CLASSICAL AND HELLENISTIC PERIODS

İsmail AKKAŞ*

Öz

Antik Grek dünyasının en önemli evreleri arasında hiç şüphesiz ki Klasik Dönem (MÖ 490-330) ve Hellenistik Dönem (MÖ 323-31) vardır. Bu dönemler içerisinde Grek kültürü zirve noktasına ulaşmış ve dönem insanı ticaret rotasını uzak coğrafyalara kadar genişletmiştir. Aktif olarak ticarete kullanılan sikke ve amphoralar, Greklerin hem ticarete zenginleşmelerinde hem de dini, siyasi ve toplumsal düşüncelerinin aktarılmasında araç görevi görmüştür. Bu dönemler içerisinde üretilen sikkeler ve amphora mühürleri kadar, bunlar üzerinde görülen figürler, semboller ve lejantlar da oldukça önemlidir. Bu çalışmada Klasik ve Hellenistik Dönem içerisinde hem amphora üreten hem de sikke darp eden kentlerin/kent devletlerinin bilinçli veya bilinçsiz olarak bu nesnelere üzerinde ortak olarak kullandıkları tasvirlerin ve yazıtların incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmamızın kapsamında bu dönemler içinde hem mühürlü amphora üreten hem de sikke darp eden kent devletlerinin yerel amphora formlarına ait parçaları ve sikke buluntuları bulunmaktadır. Çalışmada amphora mühürleri ile sikkeler üzerindeki figür, sembol, lejant (yazıt), monogram vb. öğelerin benzer kullanımına dair kanıtlara yer verilmiştir. Ayrıca bu buluntuların tarihlendiği dönem içinde dini, siyasi veya toplumsal kullanım amaçları yansıtılmıştır. Özellikle etkileşim/etkileme yönelik kullanımlara dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Dönem, Hellenistik Dönem, Amphora, Sikke, Mühür, Sembol.

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yunus Emre Yerleşkesi, Karaman/Türkiye. E-posta: ismilakkas@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2744-3202>

Abstract

Undoubtedly, the Classical Period (490-330 BC) and the Hellenistic Period (323-31 BC) are among the most important phases of the ancient Greek world. These were times when Greek culture reached its peak and when the people of the time expanded their trade route to distant geographies. The coins and amphorae, actively used in trade, served as a tool for the ancient Greeks to enrich their business and convey their philosophical and political ideas. The figures, symbols and legends on these are as crucial as the coins and amphora stamps produced at the time. This study aimed to examine the descriptions and texts that the cities/city-states, producing amphorae and minted coins during the Classical and Hellenistic Periods, used in common on these objects consciously or unconsciously. Our study included fragments of local amphora forms and coin finds of the city-states that produced both stamped amphora and coins during these periods. The study evinces the similar use of figures, symbols (devices), legends (inscriptions), monograms, etc., on amphora stamps and coins. It also reflects their religious, political and social purposes of use in the period they are dated to. Particular attention has been drawn to their use for interaction/influence.

Keywords: Classical Period, Hellenistic Period, Amphora, Coin, Stamps, Symbol.

Giriş

Klasik Dönem (MÖ 490-330) dinin, siyasetin ve toplumsal yapının sanat yoluyla aktarıldığı, yazınsal verilerin doğrudan anlattığı bir evredir. Ayrıca bu dönem siyasal bağlamda ilk kent/devlet propagandalarının uygulandığı zaman olarak da kabul edilmektedir.¹ Hellenistik Dönem (MÖ 323-31) ise Grek kolonileşmesi hareketinin ve Grek kültürünün yayılmasının en yoğun şekilde uygulandığı önemli bir zaman dilimidir.² Bu dönem gelişen ticaret, onun teşvik ettiği üretim artışı sayesinde, edebiyat, mimari, süsleme, plastik sanatlar ve bilimsel araştırmalarda son derece önemli ürünler ortaya çıktığı görülebilmektedir.

Klasik ve Hellenistik Dönem içerisinde aktif olarak ticarete kullanılan sikke ve mühürlü amphora gibi ürünler konumuzun odağını oluşturmaktadır. Ancak bu dönemler içerisinde üretilen sikkeler ve mühürlü amphoralar kadar, bunlar üzerinde görülen figürler, semboller ve lejantlar da oldukça önemlidir. Figürler, semboller ve lejantlar kimi zaman üretici kentin simgesi, kimi zaman ise, kentin doğrudan ethnikonu olup kentin/kent devletinin ticarete aktif olarak kullandığı nesnelere üzerine yerleştirilmiştir. Buna en güzel örnek bu dönemlerde darp edilen sikke ve pişmiş topraktan üretilen amphoralar üzerindeki damgalamalardır. Konumuzun özünü oluşturan bu semboller ve yazıtların (figür, sembol, lejant, monogram vd.) bilinçli ya da bilinçsiz olarak, eş güdümlü bir şekilde sikke ve amphora mühürleri üzerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Klasik ve Hellenistik Dönem'de görülen bu kullanım sadece bu iki buluntu grubu ile sınırlı kalmamıştır. Benzer kullanımlar metal mühürler, bulla, pandantif, amulet, pişmiş toprak/metal ağırlık gibi birçok küçük buluntuda ve sanatsal eserde görülebilmektedir. Ancak, çalışmamızda bu dönemler içerisinde üretilen sadece amphora mühürleri ve sikkeler arasındaki sembol ve yazıt benzerlikleri üzerinde durulması amaçlanmıştır.

1. Amphora Mühürleri ve Sikkeler arasındaki Sembol ve Yazıt İlişkisi

Amphora, Antik Çağ'da kentler ya da bölgeler arası deniz aşırı gerçekleşen ticari ilişkilerin belirlenmesi noktasında ipucu veren en önemli arkeolojik buluntulardan biridir. Geçmişte amphoralar içerisinde başta şarap, zeytinyağı ve deniz ürünleri olmak üzere geniş yelpazede tarımsal ve kimyasal ürünler taşınmış ve depolanmıştır.³ Yaklaşık olarak MÖ 2. binyıldan itibaren Anadolu'da üretimi olduğu bilinen amphoraların bir kısmı üzerinde

¹ Tekin 2008, 107.

² Green 2007, 52-78.

³ Şenol 2009, 7-18.

mühürleme işlemi yapıldığı görülmüştür.⁴ Hellenistik Dönem'den itibaren yoğun olarak yapılan mühürleme işlemi, Bizans Dönemi'ne kadar çeşitli formlar üzerinde sistemli bir şekilde uygulanmıştır.⁵ MÖ 5.-1. yüzyıl zarfında Thasos, Rhodos, Lesbos, Knidos, Khios, Miletos, Samos, Kos, Sinope, Herakleia Pontike gibi Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyılarındaki birçok kentte (Res. 1) ticari mühürlü amphora üretimi yapılmıştır.⁶

Amphora mühürleri, üzerindeki yazıtın içeriğine göre bilgi aktaran anlaşılır mühürler ve fazla bilgi aktarmayan mühürler olarak ikiye ayrılmaktadır. Mühürlerde genellikle yerel anlam taşıyan sembol, basit bir monogram, ligatür, tek harf veya bir ya da birkaç ismin yer aldığı bilinmektedir.⁷ Amphora mühürleri genel olarak, arkeolojik kazılarda kontekstlerin kesin olarak tarihlendirilmesini, kazılarda ele geçen amphoraların kökenlerinin saptanmasını, tüketim merkezleri ile ticari ilişkilerde bulunan üretim merkezinin ticaretteki payı ve oranını, antik kaynaklar ve arkeolojik verilerin tutarlılığının kontrolünü ve son olarak üretici kentin veya devletin etnik kimliğini, inancını, siyasi otoritesini, ticari organizasyon modelini anlamamızı kolaylaştıran arkeolojik buluntulardır.⁸ Bunların yanında damgalanan çeşitli diğer semboller, harfler veya monogramlar, kamu görevlilerinin, atölye sahiplerinin ve üreticilerinin sembolleri olarak ve amphoranın kapasitesini gösteren önemli verilerdir.⁹

Sikke ise, numismatik çalışanların büyük bir bölümüne göre başlangıçtan beri kullanılan bazı araştırmacılara göre ise, MÖ 500 yılına doğru ortaya çıktığı kabul edilen ve MS 17. yüzyıla kadar çok fazla değişim göstermeden kullanılan, örs basım tekniğinde darp edilmiş değişim objeleridir.¹⁰ Sikkeler, en başta devletin yapmış olduğu ödemelerin kontrol altında tutulması amacıyla üretilmiş olmalıdır. Sikke basımının tapınak stoklarının işletilmesinde, ceza ve vergilerin toplanmasında önemli kolaylıklar sağladığı bilinmektedir. Bununla birlikte darp edilmemiş metale nazaran daha fazla prim yapması da sikkeyi kullanan kent veya krala önemli bir gelir kaynağı sağlamıştır.¹¹ Sikkeler üzerinde görülen semboller ve yazıtlar, darphane tarafından uygulanan resmi damgadır. Dolayısıyla bu uygulamalar sikkelere yasal bir değer vererek, kaynaklarının ve orijinalliklerinin garantisi sağlamıştır.

Sikke tipleri veya sikkelerin üzerindeki amphoralar ile paylaşılan şekil ya da yazı damgalarının, sadece üretici kimliğinin aksine, bir sivil kuruluşu veya siyasi otoriteyi gösterdiği de varsayılmaktadır. Öyle ki antik Grek şehirlerinin, ticaretten elde ettikleri gelirler (geçiş ücretleri ve vergiler) kadar, ticaretin sorunsuz işlemesi ile de ilgilendikleri bilinmektedir.¹² Bu nedenle, açıkça seramik üretimiyle ilgilenen yetkililerin, şehrin elde ettiği geliri sağlamaktan ziyade amphora veya dokuma ağırlığı üretim vergisinde olduğu gibi yerel sistemin karmaşıklıklarını yönetmekle de ilgilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Amphoralar ve sikkeler üzerindeki benzer damgalamaların ise bu sistem etkisinde, hem amphora ve tarımsal ürünlerin üretim ölçeklerini sınırlamak hem de çiftçi ve amphora tedarikçisi arasındaki bağlantıyı yönetmek için yapılmış olabileceği düşünülmektedir.¹³ Oysa kontrollü bir otoriter sistemin etkisinde bilinçli veya bilinçsiz olarak yapılan bu uygulamanın, ihracat pazarında kentin gücünü, etkinliğini, yaygın etki alanını da gösterdiği gözden kaçırılmamalıdır.

⁴ Grace 1961, 6-9; Doğer 1988, 17.

⁵ Şenol 2009, 33.

⁶ Şenol 2009, 39-59.

⁷ Garlan 1983, 33; Cankardeş-Şenol 2006, 17.

⁸ Cankardeş-Şenol 2006, 30-34.

⁹ Grace 1956, 150-151, 165; 1963, 333; Garlan 2000, 24; Lawall 2005, 195.

¹⁰ Seltman 1955, 21-22; Meshorer 1970, 1-2; Tekin 2000, 5; Thonemann 2015, 199-200.

¹¹ Morrisson 2002, 9.

¹² Clinkenbeard 1982, 252; Lawall 1995, 125-129; Şenol 2009, 36-43.

¹³ Lawall 2005, 196.

Klasik Dönem'de Grek halkının, tiyatro, felsefe, edebiyat, sanat ve mimarlıkta en üst seviyeye ulaşmış olması, kent devletlerinin kendi güçlerini ve politikalarını farklı toplumlara kabul ettirmesi için zemin hazırlamıştır. Bu atmosfer içinde ikonografi ile anılan propaganda¹⁴ gelişmiş olup, büyük tapınaklar, anıtsal heykeller ve diğer sosyal yapılar şehir devletlerinin gücünü simgeleyen önemli semboller olmuştur.¹⁵ Bu semboller Grek kent devletlerinin ticarete aktif olarak kullandığı nesnelere de yerleştirilmiştir. Propaganda'ya yönelik üretimler, sikkelerde¹⁶ olduğu gibi ve prestij kazanma düşüncesiyle de sıklıkla amphora mührü, metal mühürler, bulla, pandantif, amulet, pişmiş toprak ve metal ağırlık gibi birçok küçük buluntuya uygulanmıştır. Klasik ve Hellenistik Dönem içerisinde üretimi yapılan amphora mühürleri ve sikkeleri üzerlerine yerleştirilen aynı figür, sembol, lejant, monogram tasvirlerinin doğrudan etkileşim/etkileme veya dolaylı olarak da propaganda kullanımına hizmet etmiş olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir.

Çalışma kapsamında amphora mühürleri ve sikkeler üzerinde tespit edilen benzer tasvirlerle ve yazımlara ait damgalama/darp uygulamaları, kentlerin isimleri (tam isim, monogram, etnik köken), kentlerin simgeleri (hayvan ve bitki), kentlerde tapınım gören tanrı ve tanrıçalar, mitolojik öğeler, kentlerin üretmiş oldukları ürünler ve diğer öğeler olmak üzere alt başlıklar da incelenecektir.

1. 1. Kent Ethnikonları (*Tam isim, Monogram, Etnik köken*)

Temel olarak bakıldığında amphora mühürleri ve sikkeler üzerindeki lejantlar, çoğunlukla kullanım olarak birbirinden farklı içeriklere sahip olsalar da bazı durumlarda tek bir paydada buluşmaktadırlar. Bu da hiç şüphesiz kentin milli kimliğinin başarılı bir şekilde yansıtılmasıdır. Bu doğrultuda kent devletlerinin üretmiş oldukları bu iki malzeme grubunda, bazen kentin tam ismini, etnik kökenini, bazense tek harf, basit veya karmaşık monogramları, yazınsal anlamdaki reklamların ya da etkileşimin bir aracı olarak, ortak bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bazı üretici kent devletlerinin ise, bu materyallerinden sadece sikkeyi yazınsal anlamda etkileşim/etkileme aracı olarak kullandıkları görülmektedir.

Klasik ve Hellenistik Dönem'de bazı kentlerin amphora mühürlerinde görülen sembol ya da yazıtlardan amphoranın kökeninin tespit edilmesi mümkündür. Örneğin, bazı Khios mühürlerinde görülen lejant ve semboller, kent sikkeleri üzerindekiyle benzerdir.¹⁷ Böyle bir uygulama hem bilinmeyen amphora tiplerinin kökeninin saptanmasında hem de amphora mührü ve sikke üretiminde siyasi bir otoritenin ve milli benlik anlayışının varlığını nitelenmektedir. Her kent devletinin kendisini ya da üye olduğu birliği diğerlerinden daha üstün gördüğü, antik yazarların aktardığı bilgilerden ve düşüncelerin stilistik anlamda sanat eserlerine olan yansımalarından izlenebilmektedir.

Klasik Dönem içerisinde hem amphora üreten hem de sikke darp eden kentlerden biri olan Ainos'un, MÖ 4. yüzyılda darp ettiği sikkeler¹⁸ ve ürettiği amphora mühürleri¹⁹ üzerinde kent ethnikonu (Αἰνίων) AINI/AINION şeklinde doğrudan yazılmıştır (Res. 2a-2b). MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Paros amphora mühründe²⁰ ve sikkesinde²¹ de kentin ethnikonunun

¹⁴ Latince "Propagare" kelimesinden türetilen propaganda, yalın olarak tüm iletişim ve tanıtımı kapsayan, toplumun yerleşik kanaatleri etkilemek amacıyla, simgeler ve semboller aracılığıyla, bireyin, grupların ve bir toplumun belki de bir ulusun inançlarını, tutumlarını, siyasi düşüncelerini ya da eylemlerini etkileme yönündeki bilinçli ve sistemli gayretlerin tümüne verilen addır (Armağan 1999, 417-426; Erkiş-Summak 2011, 269-273).

¹⁵ Bektaş 2002, 67; Erkiş-Summak 2011, 269-292.

¹⁶ Hür ve otonom kentlerin statülerini göstermek için büyük birimlerde sikke basmaya özen göstermeleri, propaganda ve prestije verilen önemin güzel bir örneği olarak değerlendirilebilir (Morkholm 2000, 26).

¹⁷ Zacharou-Loutrari 1998, 67-70, fig. 40-42; Lawall 2004, 247.

¹⁸ SNG Cop. Thrace, 414.

¹⁹ Karadima 2004, 156, fig. 8; Cankardeş-Şenol 2006, 133, fig. 213

²⁰ Cankardeş-Şenol 2006, 119-121, fig. 178 - 179

ΠΑ/(ΠΑΠΙ(şeklinde birlikte kullanılmış olduğunu görülmektedir (Res. 3a-3b). MÖ 360-340 tarihli Erythrai sikkesi²² ve MÖ 440-425 tarihli amphora mühürlerinde²³ kent ethnikonunun kısaltması EPYΘ/(EPY(şeklinde kullanım görmüştür (Res. 4a-4b). Bir başka kullanım ise, MÖ 389-350 tarihli Kolophon sikke²⁴ ve MÖ 4. yüzyıl sonuna tarihli amphora mühründe²⁵ görülmektedir (Res. 5a-5b). Burada kentin etnik isim bilgisi ΚΟΛΟΦ(lejandı ile verilmiştir.

Bu başlık altında değerlendirilen bir diğer örnek, MÖ 4. yüzyıla tarihli Akanthos sikke²⁶ ve amphora mührü²⁷ olup, burada kent ethnikonu AKAN(şeklinde bazen kare çerçevenin dörde bölünmesiyle, bazen de dairesel bir çerçevenin dörde bölünmesiyle uygulanmıştır (Res. 6a-6b).

Kilikya bölgesinin önemli kentlerinden birisi olan Nagidos'un MÖ 373-333 tarihli sikkesi²⁸ üzerinde ayakta durur Tanrı Dionysos figürü, elinde tutmuş olduğu üzüm salkımı ve çevresinde görülen Ν(, ΝΑ(, ΝΑΓ(ve ΝΑΓΙΑ(yazıtları bulunmaktadır. Bunun yanında kent kazıları sırasında ele geçen MÖ 3. yüzyıla tarihli yerel üretim olduğu düşünülen Pistos Grubu amphora mührü²⁹ üzerinde de bu lejantlar görülebilmektedir (Fig. 7a - 7b).

1. 2. Kentlerin Simgeleri (*Hayvan ve Bitki*)

Klasik Dönem içerisinde üretici kentlerin simgeleri olarak kabul edilen hayvan ve bitkilere ait sembol ya da figürler etkileşim/etkileme amaçlı olarak, yazınsal ifadelerle eş güdümlü bir şekilde kullanılmıştır. Dönem içinde gelişkin bir ticaret ağına sahip üretici kentlerin, kendilerine özgü bir kimlik niteliğinde olan hayvan ve bitkilere ait sembol ya da figürlerini, kendi üretimleri üzerinde kullanarak hem kentin bir ürününü hem de kentin doğrudan reklamını ya da siyasi/dini gücünü yansıtmışlardır. Ayrıca bu ürünlerin markalaşmasına büyük bir katkı sağlamıştır.

Amphora mühürleri ve sikkeler üzerinde ortak olarak kullanılan hayvan ve bitki figürlerine dair ilk örnekler, MÖ 400-365 tarihli Samos sikkeleri³⁰ ile onlardan etkilenecek işlenen MÖ 3. yüzyıla tarihli Samos amphorası³¹ üzerindeki aslan damgalamalarıdır (Res. 8a-8b). Başka bir örnek olarak, İskenderiye'de bulunmuş MÖ 5. yüzyıla tarihlenen Samos amphora kulpu³² üzerinde yer alan boğa protomu ve ΣΑ(kısaltma halindeki ethnikon ve üzerinde aynı öğelerin yer aldığı MÖ 400 - 365 tarihli Samos sikkesi³³ de eklenebilir (Res. 9a-9b).

MÖ 5. yüzyıla tarihli Abydos sikkesi³⁴ ve mührü³⁵ üzerinde görülen ABY(kısaltması ve kartal figürü kentin etnik kimliği ve kente özgü bir marka niteliğindedir (Res. 10a-10b). Aynı şekilde Rhodos Adasının sembolü olan gül figürü ve ΡΟΔΙΟΝ ethnikonu kentin MÖ 230-205 tarihli sikkeleri³⁶ ve MÖ 200-170 tarihli mühürleri³⁷ üzerinde görülen (Res. 11a-11b)

²¹ BMC Crete, 114, 11.

²² SNG München 310.

²³ Carlson 2004, 182-183, fig. 61 - 66

²⁴ Milne 1941, 85a.

²⁵ Grace 1949, 187, no. 8; Doğer 1991, 110, res. 118; Cankardeş-Şenol 2006, 60, fig. 54-55.

²⁶ SNG ANS 7, 56.

²⁷ Cankardeş-Şenol 2006, 138-139, fig. 219-220; Johnston 2013/2015, 9, fig. 14; Filis 2021, fig. 12A

²⁸ Sear 1979, 507, no. 5579, 5585, 5587.

²⁹ Cankardeş-Şenol-Alkaç 2007, 331, kat. no. 61.

³⁰ Barron 1966, 211, 8; SNG von Aulock 229.

³¹ Johnston 2013/2015, 11, fig. 22.

³² Grace 1971, pl. 12/1.

³³ Barron 1966, 211, 8; SNG von Aulock 229.

³⁴ BMC Troas, 4, 33.

³⁵ Cankardeş-Şenol 2006, 53-54, fig. 45-46.

³⁶ SNG Helsinki (Keckman), 550.

bu kullanıma dair örneklerdendir. Aegina kentinin simgesi olan kaplumbağa tasviri de bu kente ait MÖ 6.-5. yüzyıla tarihli sikke³⁸ ve MÖ 5.-4. yüzyıla tarihli mühürler³⁹ üzerinde paralel kullanımlar şeklinde görülebilmektedir (Res. 12a-12b).

MÖ 4. yüzyıla tarihli Atina üretimi sikke⁴⁰ ve amphora mühründe⁴¹ kent için önemli olduğu bilinen baykuş figürünün her iki malzeme grubu üzerinde paralel olarak AΘE(kısaltması ile birlikte kullanıldığı görülmektedir (Res. 13a-13b). MÖ 167-133 tarihli Knidos sikke⁴² ve Period VI (MÖ 2. yüzyıl sonu-1. yüzyıl başı) tarihli amphora mühründe⁴³ kentin kutsal hayvanı olan boğa başı (*Boukranion*) paralel olarak kullanılmıştır (Res. 14a-14b).

MÖ 412-404 yıllarına tarihlenen Thasos adasında darp edilen sikkelerde⁴⁴ karşılaşılan adayla özdeşleşmiş yunus balığı figürünün, MÖ 255-242 tarihli amphora mühründe de aynı şekilde ΘΑΣΙΩ(/Θασί[ων] lejandı ile birlikte kullanıldığı görülmektedir (Res. 15a-15b).⁴⁵

Antik dönemde zengin üzüm bağlarıyla ve denizciği ile ünlü olan Kos Adası'nın, MÖ 366-300 tarihli sikkesi⁴⁶ ve MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlenen amphora mühründe⁴⁷ adanın simgesi durumuna gelmiş önemli ithalat ürünlerinden olan yengeç sembolü ortak olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu baskılar üzerinde kentin etnik kökeni ΚΩΙΟΝ şeklinde görülebilmektedir (Res. 16a-16b).⁴⁸

Akdeniz'in en önemli ve en büyük adalarından birisi olan Girit'te konumlanan, Hierapytna amphora mühürleri ve bu kentin komşusu olan, ancak MÖ 2. yüzyılda komşusu Hierapytnalılar tarafından tahrip edilen Praisos kenti sikkeleri üzerinde, komşu kent tarafından yapılan başarılı bir etkileşim/etkilemenin sonuçları görülebilmektedir. MÖ 4. yüzyıl sonu Praisos sikkeleri⁴⁹ üzerinde rastlanan arı figürü, kentin komşusuyla olan siyasi etkileşimlerinden hareketle, komşusu Hierapytna'nın MÖ 3. yüzyıl tarihli mühürlerine de⁵⁰ ilham kaynağı olmuştur (Res. 17a-17b).

Kuzey Afrika'nın önemli erken yerleşimlerinden birisi olan Kyrene'nin MÖ 4. yüzyıla tarihli sikkelerindeki⁵¹ kent için önemli olan silphium bitkisi figürü, MÖ 4.-3. yüzyıllara tarihli kentin ürettiği amphoraların mühürlerinde⁵² de benzer şekilde kullanılmıştır (Res. 18a-18b).

Görüldüğü üzere, üretici kentlerin milliyetçi kimliğini yansıtmak amaçlı da kullanıldığı düşünülen bu iki malzeme grubu, üretici kentlerin markalaşmış sayılabilecek simgesel hayvan ve bitki figürleriyle de süslenmiştir.

³⁷ Grace 1952, 535, no. 13; Cankardeş-Şenol 2006, 105-107, fig. 157, 161-162; Kaygusuz-Erzen 1986, 7-16, taf. 2-3; Johnston 2013/2015, 17, fig. 44.

³⁸ BMC Attica, 126, 1-9.

³⁹ Garlan 1999, 102-103, no. 43-45; Cankardeş-Şenol 2006, 122-123, fig. 183.

⁴⁰ BMC Attica, 9, 74-81; Sear 1978, 182, no. 1837-1838, 239, no. 2552-2554.

⁴¹ Lang-Crosby 1964, pl. 18, DM 45, 48, LM 21, 23-24; Grace 1971, 81, no. 74; 1979, 122-127, no. 2556-2559; Cankardeş-Şenol 2006, 143-146, fig. 230-231.

⁴² SNG Keckman 217; SNG Spencer-Churchill 190.

⁴³ Bruneau-Théophile 1970, pl. 58, no. E145, E148.

⁴⁴ SNG Cop. Thrace, 1033-1035.

⁴⁵ Bon-Bon 1957, 450, no. 1909; Tzochev 2016, no. 495.

⁴⁶ SNG Cop. Caria, 627.

⁴⁷ Cankardeş-Şenol 2006, 101-104, fig. 143.

⁴⁸ Empereur-Picon 1986, 109; Cankardeş-Şenol 2006, 100, fig. 143.

⁴⁹ BMC Crete, 72, 13.

⁵⁰ Marangou-Lerat 1995, 123-124, pl. XXVI, fig. 84; Cankardeş-Şenol 2006, 124-125, fig. 186.

⁵¹ Wartenberg-Kagan 2016, 50-53, 1-9.

⁵² Cankardeş-Şenol 2006, 156, fig. 249.

1. 3. Kentlerde Tapınım Gören Tanrı ve Tanrıçalar; Mitolojik Öğeler

MÖ 5. başı - 2. yüzyıl sonu arasında sikke darp eden ve amphora mührü kullanan kent devletlerinin, bu malzemeler üzerinde ortak olarak kullandıkları bir uygulamada kentte tapınım gören ve kentle özdeşmiş tanrı, tanrıçalar ve bunların *atribüt*'leridir. Tanrı ve tanrıçaların kült heykellerinin başları ya da stilize olarak figürleri mühür ve sikkelerde birlikte görülebilmektedir. Örneğin; Ainos Klasik Dönem amphora mühürlerinin⁵³ bazıları üzerinde kentte tapınım gören Tanrı Hermes'in yüksek arkalıklı bir taht üzerinde stilize olarak figürü ve *caduseus* atribütü görülürken, aynı dönem Ainos darplı sikkeler⁵⁴ üzerinde de ön yüzde sağa bakan Hermes başı ve arka yüzde de *caduseus* atribütü görülmektedir (Res. 19a-19b). Ayrıca kentin sikkeleri ve mühürleri üzerinde ethnikonun AINI(/ AINION şeklinde yazılı olduğu da görülmektedir.⁵⁵ Rhodos'ta tapınım gören Güneş Tanrısı Helios'un başı ise, MÖ 4. yüzyıl tarihli sikkeler⁵⁶ ve mühürler⁵⁷ üzerinde yaygın olarak görülmektedir (Res. 20a-20b).

Bazı üretim merkezlerinde ise tanrı ya da tanrıçaların figürleri ve atribü hem sikkeler hem de amphora mühürleri üzerinde ortak sembol olarak kullanılmıştır. Örneğin; Atina kenti, Tanrıça Athena ve onun atribüsü olan baykuş figürlerini MÖ 5.-4. yüzyıl sikkeleri⁵⁸ ve amphora mühürlerinde⁵⁹ kullanmıştır (Res. 21a-21b). Buna ek olarak, Khios kentine ait MÖ 4. yüzyıla tarihli sikke⁶⁰ ve amphora mühürleri⁶¹ üzerinde kentin üretimini yaptığı ticari amphora ile birlikte mitolojik bir varlık olan sfenks tasviri birlikte kullanmıştır (Res. 22a-22b).

MÖ 411-350 yıllarına tarihli bir Thasos sikkesi⁶² üzerinde görülen ön yüzde diz çökmüş elinde yay ve ok tutan Herakles figürünü, aynı döneme tarihli Thasos amphorasına ait mühür⁶³ baskıda da görülmektedir (Res. 23a-23b). Bu dönemde Abdera üretimi sikke⁶⁴ ve mühürler⁶⁵ üzerinde kentin mitolojik olarak simgesi/sembolü olan *griphon* şaha kalkmış bir şekilde tasvir edilmiş olup yanında ise AB monogramı yer almaktadır (Res. 24a-24b).

Kentlerde tapınım gören tanrı, tanrıça ve mitolojik tasvirleri yansıtan örneklerden bir diğeri, MÖ 345-337 tarihli Herakleia Pontika sikkesi⁶⁶ ve MÖ 4. yüzyıl tarihli amphora mührü⁶⁷ üzerinde görülebilmektedir. Burada Tanrı Dionysos, sikkeler üzerinde sadece baş kısmı başında üzüm salkımından oluşan bir çelenk ile tasvir edilirken, mühürler üzerinde Dionysos'un ismi ΔIONY lejantı ile ismi geçmekte ve bazı mühürlerde merkezde üzüm salkımı atribü görülmektedir (Res. 25a-25b).⁶⁸ Ayrıca, antik dönemde önemli bir şarap üreticisi olduğunu bildiğimiz Mende'nin MÖ geç 5.-4. yüzyıl sikke⁶⁹ ve amphora mühürleri⁷⁰

⁵³ Karadima 2004, 156, fig. 7; Cankardeş-Şenol 2006, 132-133, fig. 212-215.

⁵⁴ SNG Cop. Thrace, 389; Sear 1978, 158, no. 1562-1574, Kaygusuz-Erzen 1986, 9, no. 9.

⁵⁵ Cankardeş-Şenol 2006, 134; Sear 1978, 159, no. 1574.

⁵⁶ SNG Cop. Caria, 726-742.

⁵⁷ Cankardeş-Şenol 2006, 105-116, fig. 158.

⁵⁸ SNG Lockett, 1837.

⁵⁹ Lang-Crosby 1964, pl. 18, DM 45, 48, LM 21, 23-24; Grace 1971, 81, no. 7; 1979, pl. XXXVI/4; Kopcke-Moore 1979, 126, pl. XXXVI, 4; Cankardeş-Şenol 2006, 143-145, fig. 229-231.

⁶⁰ BMC Ionia, 329, 5.

⁶¹ Doğer 1991, 84, res. 73-76; Lawall 1995, 338, 342; Whitbread 1995, 135, pl. 4/36; Dalby 2000, 400, fig. 6; Cankardeş-Şenol 2006, 95, fig. 124-125.

⁶² SNG Cop. Thrace, 1022-1026.

⁶³ Bon-Bon 1957, no. 357; Cankardeş-Şenol 2006, 84-89, fig. 158; Tzochev 2016, fig. 1, no. 20-21.

⁶⁴ SNG Cop. Thrace, 308-373.

⁶⁵ Cankardeş-Şenol 2006, 135, fig. 215.

⁶⁶ BMC Bithynia, 142, 22-24.

⁶⁷ Brashinsky 1980, 156-180, no. 147-145; Cankardeş-Şenol 2006, 36-38, fig. 19.

⁶⁸ Cankardeş-Şenol 2006, 37, fig. 19.

⁶⁹ Noe 1926, 26, 61.

⁷⁰ Corbett 1949, pl. 9, no. 166; Grace 1949, 182, pl. 20/1; Cankardeş-Şenol 2006, 141, fig. 224-226.

üzerinde bir eşeğin üstüne ters bir şekilde oturmuş olan Tanrı Dionysos figürü elinde kantharos tutarken resmedilmiştir (Res. 26a-26b).

Kıbrıs-Kition'a ait MÖ 392-361 tarihli sikke⁷¹ ve MÖ 4. yüzyıl sonu tarihli amphora mühür⁷² üzerinde ise, Herakles'in elinde yay ve okuyla birlikte ayakta tasviri görülmektedir (Res. 27a-27b).

Samos üretimi MÖ 6. yüzyıl ilk yarısı-4. yüzyılın son çeyreği arasına tarihlenen amphora mühür baskılarında⁷³ kullanılan Tanrıça Hera'nın ikonografik tasvirlerinden etkilenecek üretilen, MÖ 5.-4. yüzyıl tarihli sikkelerdir (Res. 28a-28b).⁷⁴

1. 4. Kentlerin Üretmiş Oldukları Ürünler

Yukarıdaki sınıflandırmaların haricinde Klasik ve Hellenistik Dönem kentlerinin sikkeler ve amphoralar üzerinden kullandıkları ortak figürler de bulunmaktadır. Öyle ki kentlerin üretmiş oldukları ve amphoralar vasıtasıyla taşımış oldukları ürünler veya bu ürünlere ilişkin betimlemeler/tasvirler de sikke ve amphora mühürleri üzerinde kullanılmıştır. Bu ürünlerden en sık rastlananları ise, üzüm yaprağı, üzüm salkımı ve zeytin dalı'dır. Ancak sikkeler ve mühürler üzerinde görülen Dionysos ile amphora, kantharos gibi diğer içki kaplarına ait tasvirler de kentlerin şarap üretimine işaret edebilmektedir. Ayrıca bazı kent sikke ve mühürleri üzerinde görülen gemi pruvası figürü, söz konusu kentin ticari faaliyetlerini göstermekte olup, bu durum büyük bir olasılıkla kentin üretmiş olduğu ürünü sevk ettiğini ve ürünün sevkiyatında amphoraları da kullandığını, dolayısıyla da kentin amphora üretimini göstermektedir.

Arkeolojik veriler doğrultusunda, Klasik ve Hellenistik Dönem içerisinde amphora ürettiği bilinen ve sikkeleri üzerinde şarap ve zeytinyağı üretimine işaret eden sembol ve figürlere sahip kent devletleri de vardır. Bundan dolayı, şarap üretimini gösteren asma, asma yaprağı ve üzüm salkımı; zeytinyağı üretimini gösteren zeytin dalı, zeytin yaprağı ve amphoranın kullanılmış olması, kentin o dönem içerisinde yer alan üretimine dair kanıt oluşturmaktadır.

Kilikya bölgesinde Soloi Pompeiopolis'e ait MÖ 400-350 yıllarına tarihli sikkelerde⁷⁵ ve bu bölgede üretildiği düşünülen Pistos grubu mühürlerde görülen, merkezde yapraklarıyla birlikte saplı bir üzüm salkımı sembolünün, etrafında ΣΟ(, ΣΟΛΕΩ(, ΣΟΛΕΩΝ lejandlarından herhangi birisi ile birlikte kullanılmış olması dikkat çekici örnektir (Res. 29a-29b).⁷⁶

Klasik Dönem'in önemli şarap ve amphora üreticisi kentlerinden birisi de şüphesiz ki, Khios Adası'dır. Kentte MÖ 412-350 tarihli sikkeler⁷⁷ ve MÖ 4. yüzyıla tarihli amphora mühürleri⁷⁸ üzerinde üzüm salkımı ve amphora figürlerini görmek mümkündür (Res. 30a-30b). Bu veriler kentlerin dönem içindeki güçlü üretimlerini dış dünyaya göstermelerinde bir reklam aracı olmaktadır.

Hellenistik Dönem'in önemli üretici kentlerinden birisi olan Rhodos'un MÖ 167-108 tarihli sikke⁷⁹ ve MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen amphora mühürleri⁸⁰ üzerinde hem

⁷¹ BMC Cyprus, 11, 16-18.

⁷² Calvet 1986, 510-512, fig. 4-5; Cankardeş-Şenol 2006, 132, fig. 210.

⁷³ Grace 1979, 118-120, no. 1-4; Cankardeş-Şenol 2006, 96, 98, fig. 136.

⁷⁴ BMC Ionia, 362, 129.

⁷⁵ Sear 1979, 509-511, no. 5600-5609, 5613-5616; Cankardeş-Şenol 2006, 168, fig. 279-280.

⁷⁶ Cankardeş-Şenol 2006, 168-169, fig. 279-281.

⁷⁷ SNG Cop. Ionia, 1543-1555.

⁷⁸ Cankardeş-Şenol 2006, 96, fig. 129.

⁷⁹ SNG Cop. Caria, 727 - 728.

etnik köken monogramı hem de verimli üzüm bağlarını temsil eden üzüm salkımı sembolü ortak olarak kullanılmıştır (Res. 31a-31b).

1. 5. Diğer Öğeler

Klasik ve Hellenistik Dönem içerisinde amphora ve sikkeler üzerindeki figür, sembol ve lejantlar değişiklik göstererek, farklı tipte paralel kullanımlar da olmuştur. Nitekim yukarıda ifade edilen sınıflandırmalar içine kısmen girmiş olsa da bazı tasvirler tam olarak kentlerin kimliğini doğrudan yansıtmadığı için bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Üretici bir kent olan Kyme'nin MÖ 4. yüzyıl tarihli sikkesi⁸¹ ve amphora mührü⁸² üzerinde kantharos benzeri bir kap figürü ve KY(kısaltması tespit edilmiştir (Res. 32a-32b). Bu kabin şarap ile bağlantılı olduğu bilinse de tam anlamıyla bir üretimi kanıtlanamamaktadır. Benzer bir uygulama Thasos sikke ve amphora mühürlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kentin MÖ 411-340 tarihleri arasında darp ettiği gümüş sikkelerin bir kısmında ön yüzde elinde kantharos tutan Satyr figürü varken,⁸³ MS 364-338 yılların arasına tarihlenen amphora mühründe kantharos figürünün yalnız kullanıldığı görülmüştür (Res. 33a-33b).⁸⁴ Benzer bir uygulama MÖ 4. yüzyıl sonuna tarihli sikke ve amphora mühürlerinin ele geçtiği Ouranopolis kenti buluntularında görülmektedir. Bu kente ait sikke⁸⁵ ve mühürlerde⁸⁶ kentin büyük olasılıkla Güneş Tanrısı Helios ile olan bağlantısından hareketle yapılan güneş şeklinde rozet sembolü görülmektedir (Res. 34a-34b). Kent sikkelerinde bu sembol yalın halde kullanılırken, amphora mühründe ışınlar arasında kentin ethnikonu Οὐρανίδων şeklinde yazılmıştır.⁸⁷

Benzer kullanımların var olduğu Mende üretimlerinden, MÖ 400-350 tarihli sikke⁸⁸ ve MÖ 4. yüzyıla tarihli mühürlerde⁸⁹ ağızdan kulplu amphora figürü ortak olarak görülmektedir (Res. 35a-35b). Bu figür, kentin amphora satışında göstermiş olduğu başarıyı yansıtır olabilir.

Bu başlık kapsamında değerlendirilen bir diğer grup ise, MÖ 300-190 tarihli Knidos sikke⁹⁰ ve MÖ 325-275 tarihli mühürleridir.⁹¹ Bu grup örneklerinde kent ticaretinde aktif bir röle sahip olan gemilere ait pruva tasvirleri dikkat çekmektedir. Knidos'un sikkeler ve mühürler üzerinde bir gemi pruvası ve kentin ethnikonu KNI(kısaltması ile birlikte işlenmiştir (Res. 36a-36b).

Sonuç

Mühürler ve sikkeler üzerinde yer alan figürler, semboller ve yazıtların (lejant) üretici kentlerin özel tercihleri, gelenekleri veya ekonomik, askeri, dini ve siyasi çerçeveleri doğrultusunda şekillenmiş olduğu düşünülmektedir. Bunan yanında sikkelerin ve mühürlerin düzenlenişi, içeriği, üretimi açısından kent devletlerinin de (özellikle küçük üretici devletlerin düzenli mühürleme yapan büyük kent devletlerden) birbirinden etkilenmesi Klasik ve Hellenistik Dönem Grek dünyasında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Kentler arasındaki siyasi, dini ve ekonomik çekişmenin de, üretim üzerindeki etkisi yüksek olmalıdır. Öyle ki,

⁸⁰ Bruneau-Théophile 1970, pl. 54, no. E29; Cankardeş-Şenol 2006, 106, fig. 159.

⁸¹ BMC Troas, 108, 40-49.

⁸² Cankardeş-Şenol 2006, 56, fig. 49.

⁸³ SNG Cop. Thrace, 1029-1032.

⁸⁴ Bon-Bon 1957, 403, no. 1656; Tzochev 2016, 107, no. 35a.

⁸⁵ BMC Macedonia, 134, 2 - 4.

⁸⁶ Cankardeş-Şenol 2006, 141, fig. 223

⁸⁷ Garland 1997, 348-349, fig. 1 - 3.

⁸⁸ BMC Macedonia, 83, 11-13.

⁸⁹ Johnston 2013/2015, 7, fig. 11.

⁹⁰ BMC Caria, 90, 39.

⁹¹ Cankardeş-Şenol 2006, 69-77, fig. 74; Johnston 2013/2015, 15, fig. 38.

bir kent devletinin, ürettiği sikke ve amphora gibi ürünlerinin yakın ve uzak coğrafyalara ulanmış olması, ticaretteki etkinlik derecesini göstermek için güzel bir kanıttır. Örneğin, Klasik Dönem de Atina kent/devleti oldukça güçlenmiş, zaman zaman da Yunanistan'daki hakimiyeti elinde tutmuştur. Bu dönem içerisinde, Atina üretimi sikke ve mühürlü amphora gibi birçok eser uzak bölgelere ulaşmıştır. Klasik ve Hellenistik Dönem içerisinde, tıpkı Atina örneğinde olduğu gibi pek çok üretici kent devleti, bölgesel ve bölgeler arası ticaretten pay alabilmek amacıyla sikke ve mühürlü amphora ürünlerini kendilerine has sembol ve yazıtlar ile damgalayarak ihraç etmiştir. Son zamanlarda yapılan arkeolojik kazılarla her geçen gün daha çok ele geçen bu iki malzeme grubu, Klasik ve Hellenistik Dönem içerisinde pazarda tanınmak için bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde etkileşim/etkileme aracı olarak kullanılmış olabilir. Öyle ki, bu dönemler içerisinde sembol ve yazıtların ortak bir şekilde kullanım görmesi, sadece bu iki malzeme grubu ile sınırlı kalmamıştır. Benzer kullanımlar metal mühürler, bulla, pandantif, amulet, pişmiş toprak/metal ağırlık gibi birçok küçük buluntuda görülebilmektedir.

Klasik ve Hellenistik dönem içerisinde sikke ve amphora mühürleri üzerinde kullanılan ortak sembol ve yazıtların görüldüğü gibi bir planlama doğrultusunda uygulandığını görüyoruz. Kent devletlerinin amphora mühürleri üzerindeki sembol ve yazıt kullanımları ile pazar alıcıları için amphora içerisindeki ürünün kökenine işaret ettikleri düşünülmektedir. Bunun yanı sıra başlangıçta, mühürlü amphora üreticileri için mühürleri için bir dizayn gerektiğinde, en yaygın, en basit örnek olabilecek unsur sikkeler olmuş olmalıdır. Çünkü sikkeler üzerinde kullanılan semboller kentlerin özelliklerini (etnik kimlik, dinsel inanış, ticari ürün, vs.) yansıtmakta ve ticari faaliyetler sayesinde diğer kentler tarafından uzun zamandır bilinmektedir. Mühürlü amphora üreticileri de bunu görmüş ve ürünlerinin tanınırlığını sağlamak için bu uygulamaları (sikkelerdeki semboller ve sikkenin dizaynı) örnek almıştır. Mühürlü amphoralar üzerinde kullanılan sembol ve yazıtlarında kendinden sonra üretilen sikkeler üzerinde kullanıldığı örneklere de yukarıda değinilmiştir. Bunun yanında, bazı kentler birbirlerinden etkilenecek mühürlerinin dizaynlarını, kendi ürünleri üzerinde de kullanmışlardır. Ör. Thasos, bölgedeki diğer üretici kentleri etkilemiş ve bazıları Thasos mühürleri tarzında mühürler kullanmıştır. Ya da en sistemli mühürleme uygulayan bir merkez olarak Thasos diğer sistemli mühürleme yapan kent devletlerini amphoraların mühürlenmesi konusunda etkilemiştir.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declare no conflict of interest.

Kaynakça

- Armağan, A. 1999, "Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9, 417-426;
- Barron, J. P. 1966, *The Silver Coins of Samos*, London.
- Bektaş, A. 2002, *Siyasi Propaganda, Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları*, İstanbul.
- BMC Attica, 1964, *A Catalogue of the Greek Coins in British Museum. Attice, Megaris, Aigina*. Haz. Vincent Barclay Head, A. Forni, Bologna.
- BMC Bithynia, 1963, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Pontus, Paphlagonia, Bithynia, Kingdom of Bosphorus*, Bologna, Arnoldo Forni-Editore.

- BMC Caria Head, B. V., ed. 1897, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum. Caria, Cos, Rhodes and co.* London: The Trustees.
- BMC Crete Wroth, W., ed. 1886, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Crete and the Aegean Islands.* London: The Trustees.
- BMC Cyprus Hill, G. F., ed. 1904, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Cyprus.* London: The Trustees.
- BMC Ionia B. V. Head (ed.), 1963-1965, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, British Museum Catalogue of the Greek Coins of Ionia,* Bologna.
- BMC Macedonia, Head, B. V. 1879, *British Museum Catalogue of Greek Coins, Macedonia, etc.* London.
- BMC Troas, 1964, *A Catalogue of the Greek Coins in British Museum Troas, Aeolis and Lesbos,* (Eds. W. Wroth-A. Forni), Bologna.
- Bon, A. M. ve Bon, A. 1957, *Les timbres amphoriques de Thasos, Études Thasiennes IV,* Paris.
- Brashinsky I. B. 1980, *Greek Import on the Lower Don in the 5th to the 3th Centuries B. C.,* Leningrad.
- Bruneau, P.-Théophile, H. 1970, *Exploration Archéologique de Délos: 27. Lieu de publication non identifié:* Paris.
- Calvet, Y. 1986, “Les amphores cypriotes et leur diffusion en Méditerranée orientale”, *BCH Suppl. XIII*, 505-514.
- Cankardeş-Şenol, G.-Alkaç, E. 2007, “Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri”, (Ed. S. Durugönül), *ADALYA*, Ekyayın Dizisi 6, 241-197.
- Cankardeş-Şenol, G. C. 2006, *Klasik ve Hellenistik Dönem’de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri,* Ege Yayınları, İstanbul.
- Carlson, D. N. 2004, *Cargo in Context: The Morphology, Stamping, and Origins of the Amphoras from a Fifth-Century B. C. Ionian Shipwreck,* Texas Üniversitesi, (Unpublished PhD Thesis), Texas.
- Clinkenbeard, B. G. 1982. “Lesbian Wine and Storage Amphoras: A Progress Report on Identification”, *Hesperia*, 51, 248-268.
- Corbett, P. E. 1949, “Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora”, *Hesperia*, 18/4, 298-351.
- Dalby, A. 2000, *Empire of pleasures: luxury and indulgence in the Roman world.* London/New York: Routledge.
- Doğer, E. 1988, *Klazomenai Kazısındaki Arkaik Dönem Amphoraları,* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Doğer, E. 1991, *Antik Çağda Amphoralar,* İzmir.
- Empereur, J. Y.-Picon, M. 1986, “A la recherche des fours d’amphores”, in: J.-Y. Empereur/Y. Garlan (eds.), *Recherches sur les amphores grecques, Actes du colloque international (Athènes 10 - 12 Septembre 1984), Bulletin de correspondance hellénique,* Suppl. 13, Paris, 105-126.
- Erkiş, İ. U.-Summak, M. E. 2011, “Propaganda ve Dış Politika”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 14/1-2, 269-292.

- Filis, K. 2021, "The Akanthian Workshops and the Production of Transport Amphoras", Z. Μπόνια - J. Y. Perreault (Eds.). *Argilos, 25 années de recherches Organisation de la ville et de la campagne dans les colonies du Nord de l'Égée, VIIIe - IIIe siècles av. n. è.*, Publications of the Canadian Institute in Greece, Athens, 451-469.
- Garlan, Y. 1983, "Greek Amphorae and Trade", *Trade in the Ancient Economy*, ed. by. P. Garsney, K. Hopkins and C. R. Whittaker, London, 27-35.
- Garlan, Y. 1997, "Un nouveau centre de timbrage amphorique: Ouranopolis", *To Arkhaiologiko Sth Makedononia Kai Yrakh 10A*, 1996, 347-353.
- Garlan, Y. 1999, "Les timbres amphoriques de Thasos", *Etudes Thasiennes*, 28/I, Paris.
- Garlan, Y. 2000, *Amphores et timbres amphoriques grecs. Entre érudition et idéologie*. Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Nouvelle Série XXI, Paris.
- Grace, V. 1949, "Standart Pottery Containers of the Greek World", *Hesperia*, 8, 175-189.
- Grace, V. 1952, "Timbres amphoriques trouvés à Délos", *Bulletin de correspondance Hèllènique*, 76/2, 514 - 540.
- Grace, V. 1956, "Stamped Wine Jar Fragments", *Hesperia*, 10, 80-109.
- Grace, V. 1961, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Excavations of the Athenian Agora Picture Book: No: 6, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, 1-27.
- Grace, V. 1963, "Notes on the Amphoras from Koroni Peninsula", *Hesperia*, 32/3, 319-334.
- Grace, V. 1971, "Samian Amphoras", *Hesperia*, 40, 52-95.
- Grace, V. 1979, "Exceptional Amphora Stamps", *Studies in Classical Art and Archaeology*, 117-127.
- Green, P. 2007, *Alexander the Great and the Hellenistic Age: A Short History*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Johnston, A. 2013/2015, "Stamped Amphorae", Eds. A. Villing-M. Bergeron-G. Bourogiannis-A. Johnston-F. Leclère-A. Masson-R. Thomas, *Naukratis: Greeks in Egypt*. London: British Museum. https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20190801121226/https://www.britis hmuseum.org/research/online_research_catalogues/ng/naukratis_greeks_in_egypt/material_culture_of_naukratis/stamped_amphorae.aspx.
- Karadima, C. 2004, "Ainos: An Unknown Amphora Production Centre in the Evros Delta", Ed.: J. Eiring-J. Lund, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September, 26 - 29, 2002*, Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume V, Denmark, 155-161
- Kaygusuz, İ.-Erzen, A. 1986, "Stempel auf Amphorenhenkeln aus Ainos (Enez)", *Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens*, Heft 7, 7-16.
- Kopcke, G.-Moore, M. B. 1979, *Studies in classical art and archaeology: a tribute to Peter Heinrich von Blanckenhagen*. Locust Valley, J. J. Augustin, New York.
- Lang, M.-Crosby, M. 1964, *Weights, measures, and tokens*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
- Lawall, M. L. 1995, *Transport Amphoras and Trademarks: Imports to Athens and Economic Diversity in the Fifth Century B.C.*, University of Michigan, (Unpublished PhD Thesis), Ann Arbor.

- Lawall, M. L. 2004, "Archaeological context and Aegean amphora chronologies: A case of study of Hellenistic Ephesos", Ed.: J. Eiring - J. Lund, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Monographs of the Danish Institute at Athens Volume 5*, Aarhus University Press, Athens, 171-188.
- Lawall, M. L. 2005, "Amphoras and Hellenistic Economies: Addressing the (over) emphasis on stamped amphora handles", Ed.: Z. H. Archibald-J. K. Davies-V. Gabrielsen, *Making, Moving and Managing. The New World of Ancient Economies*, Oxford, 188-232.
- Marangou-Lerat A. 1995, *Le vin et les amphores de Crète, de l'époque classique à l'époque imperiale, Études Crétoises 30*, Athens.
- Meshorer, Y. 1970, *The Production of Coins in the Ancient World*, Israel Museum, Jerusalem.
- Milne, J. G. 1941, *Colophon and its Coinage: A Study (Numismatic Notes and Monographs)*, New York.
- Morkholm, O. 2000, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*, Çev.: Oğuz Tekin, Homer Yayınları, İstanbul.
- Morrisson, C. 2002, *Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik Genel Bir Bakış*, Çev.: Z. Çizmeli Öğün, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Noe, S. P. 1926, *The Mende (Kaliandra) Hoard, Numismatic Notes and Monographs*, 27, 1-73.
- Sear, D. R. 1978, *Greek Coins and Their Values*, Vol. 1, *Europe*, London.
- Sear, D. R. 1979, *Greek Coins and Their Values*, Vol. 2, *Asia&Africa*, London.
- Seltman, C. 1955, *Greek Coins*, Methuen, London.
- SNG ANS 7, 1987, *Sylloge Nummorum Graecorum: The Collection of the American Numismatic Society, Part 7, Macedonia 1 (Cities, Thraco-Macedonian Tribes, Paeonian Kings)*, New York: The American Numismatic Society.
- SNG Cop Caria, 1947, *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals at the Danish National Museum, Caria, Part 1 Alabanda-Orthosia*, Copenhagen: Einar Munksgaard.
- SNG Cop. Ionia, 1976, *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Ionia I-III*, Copenhagen.
- SNG Cop. Thrace, 1942-1943, *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Thrace*, Copenhagen.
- SNG Cop. Thrace, 1942, *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Thrace, Part 1: The Tauric Chersonese-Thrace: Mesembria*, Copenhagen.
- SNG Finland I.-Westermarck, U.-Ashton, R. 1994, *Sylloge Nummorum Graecorum Finland, The Erkki Keckman Collection in the Skopbank, Helsinki Part I Karia*, Helsinki.
- SNG München, 1968-2001, *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, München Staatliche Münzsammlung*, Berlin.
- SNG v. Aulock Ionien, 1960, *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung v. Aulock, Ionien*, Berlin.

- SNG Lockett, 1938-1979, *Sylloge Nummorum Graecorum, Great Britain III, R.C. Lockett Collection*, London.
- Şenol, A. K. 2009, *AETAM (Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi)'da Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz'de Ticaretin İzleri*, Taşeli Matbaacılık, Mersin.
- Tekin, O. 2000, *Eskiçağda Para (Antik Numismatiğe Giriş)*, Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Tekin, O. 2008, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Thonemann, P. 2015, *The Hellenistic World: Using Coins as Sources*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tuna, N.-Empereur, J. Y. 1989, "Datça/Reşadiye Antik Seramik Atölyeleri Kazısı, 1988", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 7, Antalya, 555-567.
- Tzochev, C. 2016, *Amphora Stamps from Thasos, The Athenian Agora*, Vol. XXXVII, New Jersey.
- Wartenberg, U.-Kagan, J. U. 2016, "Silphium, Jerboas, Genets And The Coinage Of Cyrene", Ed.: Michele Asolati, *Le Monete Di Cirene E Della Cirenaica Nel Mediterraneo*, Padova, 43-56.
- Whitbread, I. K. 1995, *Greek Transport Amphorae, A Petrological and Archaeological Study*. Athens.
- Zacharou-Loutrari, A. K. 1998, *Chiaki Sfigga: I diachroniki poreia enos topikou symbolou*. Chios.

Müzayede Katalogları

Auctiones GmbH.

Classical Numismatic Group.

Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung.

Künker Münzauktionen Goldhandel.

Leu Numismatik.

Münz Zentrum Rheinland.

Noble Numismatics.

Nomos.

Numismatica Ars Classica.

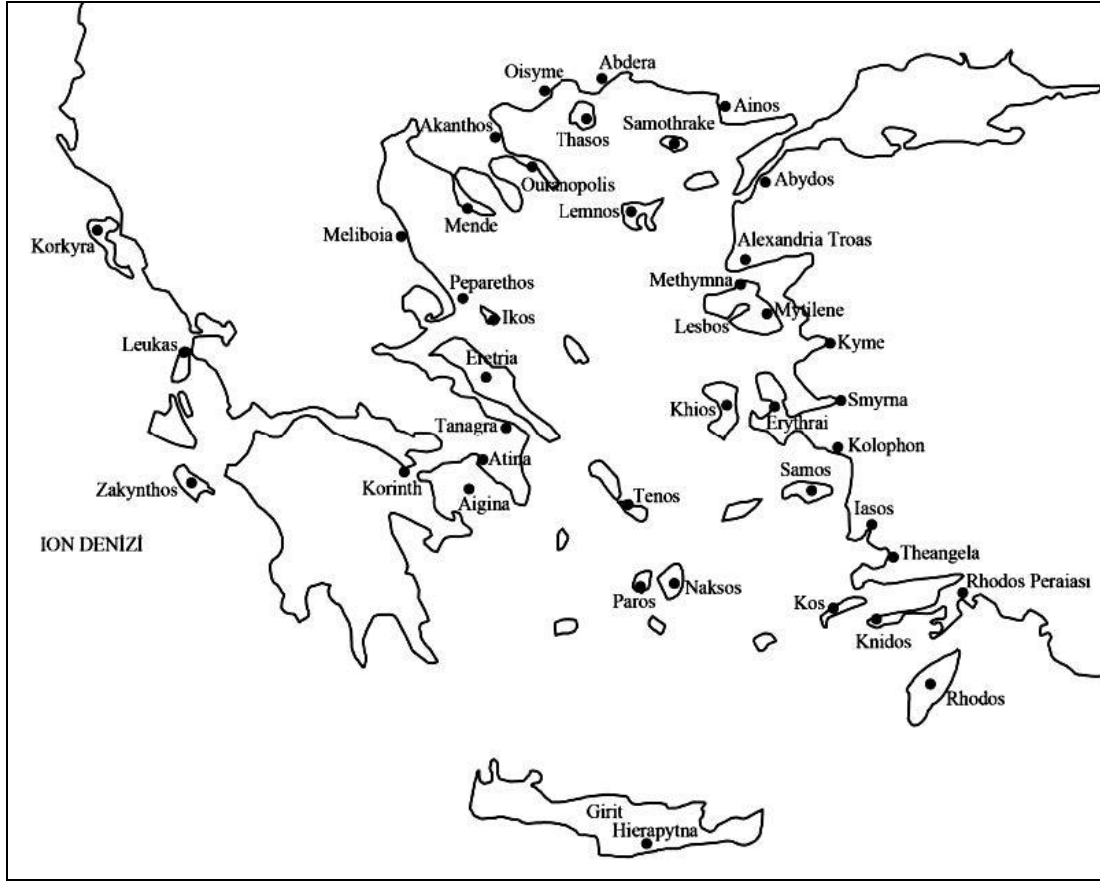
Numismatik Naumann.

Roma Numismatics Limited.

Savoca Coins.

Stack's.

Resimler

Res. 1: Klasik ve Hellenistik Dönem’de Batı Anadolu kıyılarında, Kıta Yunanistan’da ve Ege Adalarında sikke darp eden ve mühürlü amphora üreten merkezler (Cankardeş-Şenol 2006, 12, har. 1).

Res. 2a

Res. 2b

Res. 3a

Res. 3b

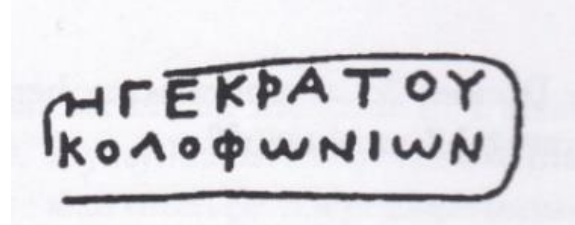
Res. 4a

Res. 4b

Res. 5a

Res. 5b

Res. 6a

Res. 6b

Res. 7a

Res. 7b

Res. 8a

Res. 8b

Res. 9a

Res. 9b

Res. 10a

Res. 10b

Res. 11a

Res. 11b

Res. 12a

Res. 12b

Res. 13a

Res. 13b

Res. 14a

Res. 14b

Res. 15a

Res. 15b

Res. 16a

Res. 16b

Res. 17a

Res. 17b

Res. 18a

Res. 18b

Res. 19a

Res. 19b

Res. 20a

Res. 20b

Res. 21a

Res. 21b

Res. 22a

Res. 22b

Res. 23a

Res. 23b

Res. 24a

Res. 24b

Res. 25a

Res. 25b

Res. 26a

Res. 26b

Res. 27a

Res. 27b

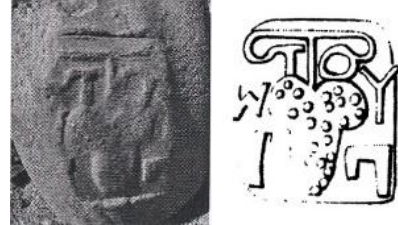
Res. 28a

Res. 28b

Res. 29a

Res. 29b

Res. 30a

Res. 30b

Res. 31a

Res. 31b

Res. 32a

Res. 32b

Res. 33a

Res. 33b

Res. 34a

Res. 34b

Res. 35a

Res. 35b

Res. 36a

Res. 36b